

potężne królestwa Zachodu: Anglię oraz Czechy. Triumf rewolucji husyckiej w Czechach i powstanie pierwszej średniowiecznej monarchii, rządzonej przez jawnych heretyków, stanowił moment, w którym nastąpił kres pełnej politycznej i religijnej jedności łacińskiego świata, zapowiadając jej ostateczny upadek, który dokonał się w XVI stuleciu.

I. Powstanie i rozwój *christianitas* na tle stosunków pomiędzy władzą doczesną a kościelną do końca XII w. 1. Ideowe podłoże wczesnośredniowiecznych relacji między Kościołem a władzami doczesnymi do końca X w. 2. Wewnętrzna reforma Kościoła oraz teokratyczny spór między papieżem i cesarstwem w XI w. 3. Transformacja idei teokratycznych na tle XII-wiecznych sporów papiesko-cesarskich. **II. Spór o przywództwo w *christianitas* na tle cywilizacyjnych przemian w XIII w.** 1. Teokracja papieska w zenicie: Innocenty III, Cesarstwo i Katarzy. 2. Teokracja cesarska w zenicie: Fryderyk II i świecki model państwa. 3. Zeświecczona teokracja monarsza we Francji i spór Filipa IV z Bonifacym VIII. **III. Próba reformy *christianitas* i kres jej jedności między XIV a XVI wiekiem.** 1. Schyłek teokracji cesarskiej na Zachodzie w 1 poł. XIV wieku. 2. Od „czarnej śmierci” do Soboru w Konstancji: refleksja nad naturą *christianitas* oraz próba odgórnej reformy Kościoła w 2 poł. XIV stulecia. 3. Od Valdesa do Wiklifa: oddolna droga reformy Kościoła i jej wpływ na zachodnie chrześcijaństwo w 2 poł. XIV wieku. 4. Husytyzm w XV-wiecznych Czechach i kres jedności religijno-politycznej *christianitas* na początku XVI wieku.

Ks. Paweł Rogalski
e-mail: franco@autograf.pl

Ks. Vitali SIDORKA, *Geneza, powstanie i organizacja diecezji grodzieńskiej 1991-2011*. Promotor: ks. prof. dr hab. Jan Walkusz (KUL). Recenzenci: ks. prof. dr hab. Wojciech Guzewicz (UWM), ks. dr hab. Tomasz Moskał, prof. KUL.
DOI: <http://dx.doi.org/http://dx.doi.org/10.18290/rt20674-15>

Zmiany społeczno-polityczne, które zaszły w Związku Radzieckim w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia, przyniosły z jednej strony – wolność i niezależność dla wielu państw i narodów Europy Środkowo-Wschodniej, a z drugiej – swobodę wyznaniową i religijną. Wraz z odzyskaniem przez Białoruś niepodległości rozpoczął się jakościowo nowy etap w działalności Kościoła katolickiego, który się przejawiał w szybkim odradzaniu życia religijnego, tworzeniu struktur administracji kościelnej oraz w podejmowaniu próby rozwiązywania problemów kadrowych. Ów problem w odniesieniu do Kościoła katolickiego na grodzieńszczyźnie po 1991 roku omawia niniejsza praca. Natomiast ramy terytorialne, przyjęte w opracowaniu, obejmują obszar współczesnego obwodu grodzieńskiego, który pod względem kościelnym pokrywa się z diecezją grodzieńską.

Celem dysertacji jest próba syntetycznego i komplementarnego ujęcia procesu powstawania i organizacji diecezji grodzieńskiej, ze szczególnym uwzględnieniem czynników, które wpływały na rozwój Kościoła na grodzieńszczyźnie. Chodzi więc o w miarę pełne uzyskanie odpowiedzi na takie m.in. pytania, jak: jakie czynniki determinowały powstanie diecezji; co wpływało na powstanie i funkcjonowanie instytucji administracji kościelnej oraz sieci parafialnej i dekanalnej; jak przebiegała formacja duchownych i ich działalność duszpasterska oraz na ile była ona skuteczna w warunkach postradzieckiej rzeczywistości; w jaki sposób zarząd diecezji odpowiadał na wezwania natury społeczno-politycznej i kulturowej społeczeństwa białoruskiego.

Uzyskanie w pełni satysfakcjonujących odpowiedzi na tak postawione pytania wymagało ogromnej pracy z materiałami źródłowymi, gdyż do tej pory nie powstała żadna monografia ukazująca choćby w wymiarze najogólniejszym ów problem. Zasadniczy materiał archiwalny, wykorzystany w niniejszej pracy, pochodzi z zasobów Archiwum Diecezji Grodzieńskiej znajdującego się w kurii biskupiej. Dokumenty wykorzystane z tego archiwum, choć nieuporządkowane, dotyczą funkcjonowania instytucji kościelnych, parafii, dekanatów, budownictwa kościelnego, poszczególnych gałęzi duszpasterstwa, katechizacji, a także zakonów męskich i żeńskich oraz duchowieństwa diecezjalnego. Pomimo że dokumenty owe wniosły dużo cennych informacji do pracy, jednak zbiór ich nie jest kompletny. Wyraźnie widać to przy analizie źródeł dotyczących pierwszych lat istnienia diecezji, ponieważ spora liczba decyzji powstawała bądź to w formie ustnej, bądź jako dekrety nie były dostarczane do kurii. Z tego powodu nieodzowna była kwerenda w archiwach innych instytucji diecezji: archiwum Sądu Biskupiego w Grodnie, archiwum Wyższego Seminarium Duchownego w Grodnie, archiwum Wydziału Nauczania i Wychowania Katolickiego przy kurii grodzieńskiej, archiwum Caritas diecezji grodzieńskiej w Grodnie, archiwum Duszpasterstwa Kolejarzy.

Kapitałnym uzupełnieniem okazały się zasoby kilku archiwów parafialnych. Przede wszystkim dotyczy to kwestii rejestracji parafii w urzędach państwowych i uzyskania pozwolenia na budowę świątyń. Oprócz tego materiały przechowywane w archiwach parafii są cennym źródłem do rozpoznania funkcjonowania sanktuariów diecezjalnych. Natomiast z całościowej kwerendy akt parafialnych zrezygnowano, gdyż po analizie wybranych placówek zauważono znaczne podobieństwo i powtarzalność treści, które nie zawsze odpowiadały zadaniom pracy.

Kolejnym ważnym źródłem były archiwa instytucji kościelnych nie wchodzących w skład diecezji grodzieńskiej. Tak zatem autor korzystał ze zbiorów: Archiwum Konferencji Biskupów Katolickich Białorusi, Archiwum Rady do Spraw Rodziny przy Konferencji Biskupów Katolickich Białorusi, archiwum nazaretanek prowincji białoruskiej i warszawskiej. Archiwa te zawierają protokoły posiedzeń, programy duszpasterskie, listy pasterskie episkopatu i programy poszczególnych sympozjów. Są tam także dekrety, dane personalne oraz kroniki wspólnot zakonnych. Ponadto dokonano kwerendy w Państwowym Archiwum Obwodu Grodzieńskiego. Mankamentem tej ostatniej kolekcji jest fakt, że znajdujące się tam materiały Pełnomocnika Rady do Spraw Kultów Religijnych odnoszą się tylko do pierwszych lat istnienia niepodległej Białorusi. Brak dokumentacji z późniejszego okresu nie pozwolił dokonać wnikliwej analizy stosunków państwo–Kościół w omawianym okresie. Innym źródłem informacji, dotyczącym dziejów Kościoła na grodzieńszczyźnie za czasów wileńskiej diecezji, było Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie, z którego wykorzystano m.in. inwentarz parafii w Trokielach za lata 1920–1921.

Oprócz tego, dla uzupełnienia uzyskanej podczas kwerendy bazy źródłowej, posłużono się zbiorem własnym autora. Składa się on ze wspomnień, relacji oraz nieopublikowanych opracowań, będących w niektórych sytuacjach jedynym dostępnym źródłem. Do tego rodzaju źródeł zaliczyć należy także kwestionariusz *Ankieta dotycząca placówek zakonnych w diecezji grodzieńskiej w latach 1991–2011* dotyczącą działalności zakonów żeńskich i męskich w diecezji grodzieńskiej, przygotowaną przez autora. Dzięki tej ankiecie uzyskano kapitałny materiał obrazujący formy działalności różnych formacji zakonnych.

Ważną rolę przy odtworzeniu przeszłości Kościoła grodzieńskiego odgrywały źródła drukowane. Są to przede wszystkim schematyzmy diecezjalne oraz *Kalendarze liturgiczne diecezji grodzieńskiej*. Zamieszczono tam dane poszczególnych jednostek administracyjnych, informacje dotyczące dekanatów i parafii. Kolejnym źródłem, mającym znaczny wkład w rekonstrukcję dziejów Kościoła na ziemi grodzieńskiej, okazało się czasopismo diecezjalne – „Słowo Życia”, w którym publikowano listy i homilie biskupów wygłoszone przy różnych okazjach, opisywano wydarzenia i akcje duszpasterskie odbywające się w diecezji.

Sformułowane wstępnie pytania badawcze oraz dostępna baza źródłowa i wykorzystana literatura wyznaczyły układ treści rozdziałów i paragrafów dysertacji. Rozdział pierwszy jest zasadniczo częścią wprowadzającą, mającą na celu ukazanie rysu historycznego grodzieńszczyzny i naświetlenie pewnego środowiska i kontekstu, w którym rozwijał się Kościół katolicki na ziemi grodzieńskiej wraz z procesem powstania diecezji.

Z kolei powstanie zarządu diecezji oraz jej struktur instytucjonalnych stały się przedmiotem rozważań drugiego rozdziału. Nakreślony w nim został biogram biskupa Aleksandra Kaszkiewicza – ordynariusza diecezji grodzieńskiej, oraz życiorys Antoniego Dziemiątko – biskupa pomocniczego. Ponadto w tym rozdziale poruszono temat związany z genezą tworzenia organów i urzędów wchodzących w skład kurii diecezjalnej. W znaczeniu ścisłym były to te organy i osoby, które bezpośrednio uczestniczyły w sprawowaniu władzy wykonawczo-sądowniczej biskupa: wikariusz generalny, wikariusz biskupi, wikariusz sądowy i sędziowie diecezjalni, kanclerz i notariusze, archiwista, rada do spraw ekonomicznych i rada biskupia, oraz organy kolegialne: rada kapłańska, kolegium konsultorów i rada duszpasterska. W ostatnim paragrafie, jako osobny temat, poruszono powstanie i funkcjonowanie sądu biskupiego.

Rozdział trzeci jest poświęcony tworzeniu sieci parafialnej i dekanalnej oraz analizie budownictwa kościelnego. Tu też został ukazany proces reaktywacji istniejących parafii, a także trudności związane z powstawaniem nowych wspólnot parafialnych. Na uwagę zasługuje tematyka budownictwa sakralnego. Stąd dokonano krótkiej charakterystyki ocalałej przeszłości architektonicznej danego regionu, a także ukazano trudności związane z odnową świątyń zniszczonych lub zbezczeszczonych za czasów panowania Związku Radzieckiego oraz proces adaptacji i budowy nowych kościołów. W ostatnim paragrafie naświetlono powstanie i działalność sanktuariów.

Natomiast w czwartym rozdziale podjęto kwestie odpowiedniego przygotowania kadry duchowieństwa w diecezji grodzieńskiej. Przede wszystkim zwrócono uwagę na pomoc duszpasterską księży z Polski oraz na trudności związane z ich rejestracją na terytorium Białorusi. Tu też zaprezentowano proces powstania i funkcjonowania seminarium diecezjalnego oraz formy permanentnej formacji kapłanów. Ponadto w rozdziale tym nakreślono pracę zakonów i zgromadzeń męskich i żeńskich oraz na ich wpływ na działalność duszpasterską. Ostatnia część rozdziału dotyczy charakterystyki wiernych Kościoła grodzieńskiego.

W piątym rozdziale dysertacji skupiono uwagę na problematyce rozwoju działalności duszpasterskiej. Aspekt życia sakramentalnego został przedstawiony w pierwszym paragrafie. Podstawą analizy stały się dane statystyczne spływające do kurii grodzieńskiej oraz protokoły wizytacji biskupich i dziekańskich z wybranych parafii. Katechizacja, postulaty duszpasterskie, sformułowane przeważnie w listach biskupa, a także realizacja ogólnokrajowych ramowych programów duszpasterskich są tematem drugiego paragrafu. Natomiast ostatnim elementem tegoż rozdziału jest charakterystyka duszpasterstwa nadzwyczajnego rozumianego jako odpowiedź Kościoła grodzieńskiego na specyficzne uwarunkowania i potrzeby religijne pewnych grup wiernych.

Podsumowując wyniki osiągnięte podczas realizowania procesu badawczego nad zagadnieniem genezy, powstania i organizacji diecezji grodzieńskiej w latach 1991–2011, należy zaznaczyć, że w pierwszej kolejności do głównych czynników pozwalających na utworzenie diecezji przyczyniły się zmiany społeczno-polityczne, które doprowadziły do upadku Związku Radzieckiego i proklamowania przez Białoruś niepodległości. Wszystko to wygenerowało prawdziwy „renesans religijny”, który przejawiał się w możliwości, po raz pierwszy od wielu lat, publicznego wyrażania swojej religijności przez tę część ludzi, która z różnych powodów ją ukrywała.

Inną okolicznością, wpływającą na odrodzenie struktur Kościoła, była żywotność wiary katolików na grodzieńszczyźnie. Pomimo stałej ateistycznej presji w okresie Związku Radzieckiego, wspólnota katolicka zachowała mocną religijną tożsamość. Wskaźnikiem odporności katolicyzmu były praktyki religijne i tradycje, które kultywowano w rodzinach katolickich: nawiedzanie kościołów w święta i uroczystości, codzienna modlitwa razem z rodzicami, przestrzeganie przy-

kazań, potajemne przyjmowanie sakramentów chrztu i małżeństwa. Ważną rolę w tym procesie odgrywało także miejscowe duchowieństwo, które pomimo rozmaitych przeszkód, na miarę swoich możliwości starało się zorganizować działalność duszpasterską i katechetyczną.

Niewątpliwie przełomowym wydarzeniem w dziele odnowienia życia Kościoła na tych ziemiach było erygowanie diecezji grodzieńskiej oraz mianowania dla niej ordynariuszem bpa Aleksandra Kaszkiewicza. Przed nowo zorganizowanym Kościołem grodzieńskim i jego pasterzem stały ogromne zadania wymagające natychmiastowego rozwiązania: utworzenie odpowiednio działającej administracji kościelnej, rozwiązanie kwestii kadrowej i reaktywacji sieci parafialnej i dekanalnej, zorganizowanie działalności tak duszpasterskiej jak i medialno-wydawniczej oraz charytatywnej.

W ciągu dwudziestu lat bilans owych osiągnięć okazał się obfity, ponieważ udało się zorganizować wszystkie odpowiednie referaty i urzędy, niezbędne do normalnego funkcjonowania Kościoła grodzieńskiego. Oprócz urzędów ściśle administracyjnych, powstały także wydziały mające za zadanie koordynowanie wszelkich działań duszpasterskich, edukacyjnych, medialnych i charytatywnych.

Kolejnym krokiem była reorganizacja sieci parafialnej i dekanalnej diecezji. W ciągu dwudziestu lat istnienia diecezji grodzieńskiej proces odnowy parafialnych ośrodków duszpasterskich odznaczał się stałą dynamiką. Jeżeli w momencie erygowania diecezji w 1991 roku funkcjonowało 130 parafii, to w 2011 roku ich liczba sięgała już 192. Sytuacja ta zmuszała także do odnowienia sieci dekanalnej, która po reorganizacji składała się z szesnastu dekanatów. Należy przy tym zaznaczyć, że dla bpa Aleksandra Kaszkiewicza, wraz ze wspierającym go duchowieństwem, jednym z priorytetowych zadań było także rozwiązanie kwestii budowlanej, polegającej na odzyskaniu i przywróceniu do użyteczności zdewastowanych świątyń i innych budynków kościelnych.

Pilnym zadaniem, stojącym przed młodym Kościołem grodzieńskim, była także kwestia kadr duchowieństwa. Początkowo rozwiązanie jej, przynajmniej czasowo, udało się dokonać poprzez zaproszenie do pracy duszpasterskiej księży z zagranicy, przeważnie z Polski. Natomiast w kolejnych latach kładziono mocny akcent na formację miejscowych kapłanów. Dość powiedzieć, że w latach 1995–2011 seminarium w Grodnie ukończyło 180 absolwentów, z których 112 należało do diecezji grodzieńskiej, a jeżeli w 1991 roku pracowało w niej 50 kapłanów diecezjalnych, to w 2011 było ich już 147. Ponadto ich aktywność wspierało siedemnaście zgromadzeń męskich oraz dwadzieścia siedem żeńskich.

Swoistym *novum* w życiu Kościoła grodzieńskiego – poza regularnym duszpasterstwem – była możliwość prowadzenia aktywnej działalności na płaszczyźnie społeczno-religijnej. Powstały rozmaite możliwości realizacji inicjatyw w sferze mediów, kultury, edukacji i dobroczynności.

Choć rozprawa jest pierwszą próbą całościowego nakreślenia dziejów Kościoła katolickiego na grodzieńszczyźnie w okresie powstania i organizacji diecezji, należy jednocześnie ufać, że z jednej strony przyczyni się ona do zachowania dziedzictwa historycznego Kościoła katolickiego na grodzieńszczyźnie, a z drugiej zaś stanie się inspiracją do prowadzenia kolejnych opracowań danego tematu.

I. Z przeszłości Grodzieńszczyzny. 1. Charakterystyka ziemi grodzieńskiej. 2. Przeszłość kościelna. 3. Powstanie i terytorium diecezji grodzieńskiej. **II. Administracja centralna diecezji.** 1. Biskup diecezjalny. 2. Biskup pomocniczy. 3. Kuria. 4. Sąd biskupi. **III. Parafie, dekanaty, kościoły.** 1. Sieć parafialna. 2. Sieć dekanalna. 3. Budownictwo kościelne. 4. Sanktuaria. **IV. Duchowieństwo i wierni.** 1. Seminarium i duchowieństwo diecezjalne. 2. Zakony i zgromadzenia męskie. 3. Zgromadzenia żeńskie. 4. Wierni. **V. Duszpasterstwo.** 1. Życie sakramentalne. 2. Nauczanie. 3. Duszpasterstwo nadzwyczajne. **VI. Aktywność społeczno-religijna.** 1. Bractwa i stowarzyszenia. 2. Działalność charytatywna. 3. Zjazdy i kursy. 4. Inicjatywy wydawnicze.

Ks. Vitali Sidorka
e-mail: sidorkav@gmail.com